

Kriminalitet vid tidig ålder — ett forsknings- arbete i kommittéform

Av departementssekretären OLLE HELLBERG, Stockholm.

Kriminologin har av Agge schematiskt begränsats till tre kärnområden, nämligen fenomenologin, d. v. s. kunskapen om brottslighetens faktiska utbredning och fördelning, etiologin eller orsaksläran samt prognosläran (Kriminologisk handbok, utg. av K. Schlyter 1955, s. 26 ff). Den kriminologiska forskningen i Sverige avgränsad till dessa huvudgrenar har länge befunnit sig i ett underläge vid jämförelse med den forskning på området som bedrivits i många europeiska länder och i USA. Inrättandet så sent som år 1965 av vår första och hittills enda professor i allmän kriminologi har väl av ansvariga styrande aldrig kunnat avses vara mer än ett första försök till en nödlösning mot bakgrunden av de oroande tendenser som utvecklingen av kriminaliteten, särskilt i vårt land, visat efter andra världskrigets slut och visar alltjämt.

Under 1950-talets första år, när arbetet på den stora strafflagsreformen kom in i sitt slutskede, frågade sig många, om inte kriminalitetsutvecklingen hunnit löpa verket förbi, och om de skilda utkast till ny lagstiftning som då förelåg var tillräckligt underbyggda, åtminstone i vad de syftade till att bekämpa den alltmer ökande ungdomsbrottsligheten. Röster höjdes också för att låta reformen anstå, tills ett bättre kunskapsmaterial angående kriminalitet och brottsorsaker blev tillgängligt. Reformarbetet fullföljdes likväl och utmynnande i att brottsbalken antogs år 1962.

Långt innan det omfattande förberedelsearbetet till brottsbalken slutförts hade emellertid önskemål om ökad kriminologisk forskning framförts både i riksdagen och i den allmänna samhällsdebatten. Detta önskemål föranledde, att man på allvar började överväga möjligheterna att i större omfattning utföra klientelundersökningar i syfte att vinna större kunskap om lagöverträdare och utforska orsakerna till kriminalitet. År 1955 framlade en grupp sakkunniga, som ett år tidigare tillkallats av justitiedepartementet, i en promemoria program för två undersökningar av avsett slag, dels en grundläggande deskriptiv undersökning, som gick ut på en jämförelse mellan kriminellt och icke kriminellt klientel, och dels en experimentell undersökning med syfte att pröva utfallet av olika behandlingsformer. Enligt förslaget skulle undersökningsarbetet ledas av en kommitté av sakkunniga och experter. Promemorian blev

föremål för remissbehandling. – Remissinstanserna ställde sig överlag positiva till tanken på att låta utföra dylika undersökningar. Rätt många visade sig dock tveksamma eller direkt avvisande till undersökningar i experimentellt syfte, främst med motiveringen att sådana undersökningar måste anses innebära ett avsteg från grundsatsen om allas likhet inför lagen. Däremot tillstyrktes genomgående förslaget i princip såvitt det avsåg deskriptiva och prognostiska undersökningar, churu från några håll betänkligheter uttalades även mot sådana undersökningar med hänsyn till det ingrepp i den personliga integriteten som de finge anses innebära. Den starkaste kritiken mot förslaget framfördes i fråga om organisationen av ledningen för undersökningarna. Särskilt vände sig företrädare för universiteten och forskningen mot tanken på att anförtro ledningen åt en kommitté och krävde, att projektet i stället skulle inordnas under den forskning som bedrevs vid universitetens institutioner eller genom de vetenskapliga forskningsråden.

Flera utredningar angående åtgärder för bekämpande av ungdomskriminaliteten pågick inom olika departement, när 1956 års riksdag behandlade frågan om ungdomsbrottsligheten. Riksdagen uttalade därför, att nya utredningar på detta område inte borde igångsättas (allm. beredn. utsk. utl. 1956:22). Dåvarande justitieministern Herman Zetterberg ville emellertid i ett avseende förorda, att en utredning påbörjades, nämligen beträffande orsaksfaktorerna till kriminaliteten, om vilka man saknade kännedom. Han fick också den 1 juni 1956 bemyndigande att tillkalla åtta sakkunniga, expertis på skilda områden, såsom kriminologi, psykiatri, psykologi, sociologi och statistik, för en systematisk och vetenskapligt hållbar undersökning av ungt brottsklientel. Enligt direktiven skulle de sakkunniga utarbeta och framlägga detaljerat förslag till en undersökning jämte erforderliga kostnadsberäkningar samt, sedan K.M:t tagit ställning till förslaget, leda och övervaka undersökningen.

De sakkunniga, som antog benämningen 1956 års klientelundersökning rörande ungdomsbrottslingar, redovisade följande år ett utarbetat program för en undersökning och erhöll K.M:ts bemyndigande att låta utföra undersökningen i huvudsaklig överensstämmelse med förslaget. En första rapport kallad „Unga lagöverträdare I“ (SOU 1971:49) har nyligen överlämnats till justitieministern. Avsikten är att rapporten under det närmaste året skall följas av en serie mera detaljerade rapporter med en redovisning av de sakkunnigas forskningsarbete och en analys av undersökningsresultaten.

I den första rapporten redovisas undersökningens huvudsakliga uppläggning, metoder som använts och vissa andra principiella frågor. Direkta undersökningsresultat presenteras i form

av redogörelser för undersökningsklienteletets debutbrottssituation och fortsatta kriminalitet under en begränsad uppföljningsperiod.

Undersökningen omfattar ett antal stockholmspojkar, uppdelade i en brottsgrupp och en kontrollgrupp. Brottsgruppen består av 200 pojkar, vilka i åldern 11–15 år debuterat i egendomsbrott, huvudsakligen tillgreppsbrott, som föranlett polisutredning. Kontrollgruppen utgörs av 100 pojkar i samma ålder, som inte registrerats för brott. Kontrollgruppen är emellertid inte en normalgrupp i vanlig mening utan har – i syfte att spåra samband mellan brottslighet och andra variabler – matchats till brottsgruppen med hänsyn till ålder, socialgrupp, familjesituation och delvis även bostadsområde. Urvalet har skett med ledning av stockholmspolisens centralregister och mantalslängder. Både brotts- och kontrollgrupp har undersökts i fyra huvudavsnitt, nämligen ett *socialpsykologiskt*, syftande till att beskriva pojkarnas sociala situation, ett *psykiatriskt*, omfattande en anamnesupptagning, ett kroppsstatus och ett psykiskt status, ett *psykologiskt* med uppgift att belysa såväl begåvningsmässiga som personlighetspsykologiska och socialpsykologiska faktorer hos pojkarna samt ett avsnitt avseende *register- och skoldata* och *hemintervjuer*. Pojkarnas utveckling har därjämte följts i en särskild follow-up-studie.

Då det ansetts angeläget att få veta, om undersökningsförfarandet, som genom sin omfattning har inneburit en tämligen intensiv kontakt med pojkarna och deras familjer, kunnat ha en behandlingsmässig effekt, har till både brotts- och kontrollfall uttagits „skuggfall“, vilka ej intensivundersökts men studerats i follow-up-delen. Skuggorna utgör sammanlagt cirka 200 pojkar. I follow-up-delen har vidare såsom en särskild observationsgrupp följts 240 pojkar, som stått till förfogande för uttagning till brottsgruppen men som inte kunnat medtagas på grund av att debutbrottet bedömts såsom alltför bagatellartat eller att oklarhet rått om skulden till debutbrottet. Totalt består således undersökningsmaterialet av drygt 700 pojkar, av vilka cirka 300 intensivundersökts.

För undersökningens utförande har de sakkunniga uppdragit riktlinjerna i stort, medan den egentliga forskningen bedrivits av särskilda experter, vilka svarat för skilda avsnitt av undersökningen såsom eget vetenskapligt arbete och själva men i samråd med sakkunnigkommittén utformat detaljprogrammen inom respektive avsnitt. Till en början utfördes på 50 brottsfall och 50 kontrollfall en provundersökning, till vilken material insamlades under åren 1958 och 1959. När resultaten därav preliminärt bearbetats, vidtog huvudundersökningen, som pågick åren 1960–62. Bedömning och bearbetning av hela materialet för att möj-

liggöra statistisk behandling av detsamma har därefter pågått fram till år 1971. Jämsides härmed har follow-up-undersökningen utförts – delvis i samarbete med de militära inskrivningsmyndigheterna – och ett mycket stort antal registerdata rörande samtliga 700 pojkar insamlats från olika myndigheter.

Vad är det då som gör att den ene pojken tidigt begår brott, medan den andre först senare eller aldrig gör sig skyldig till lagöverträdelser? Ännu föreligger inte undersökningsresultaten bearbetade i sådant skick att man kan dra några säkra slutsatser av dem. Den preliminära bearbetningen av provundersökningen gav emellertid till resultat vissa antydningar om, att det fanns väsentliga skillnader mellan brottsfall och kontrollfall i fråga flertalet av de undersökta faktorerna. På grund av undersökningsgruppernas ringa omfång (50 + 50 pojkar) får man dock än så länge bedöma resultaten med yttersta försiktighet. Hem- och uppväxtförhållandena inom brottsgruppen föreföll avsevärt sämre än inom kontrollgruppen, särskilt i fråga om uppfostningsprinciper och känslomässiga relationer mellan föräldrar och barn men även i materiellt och kulturellt avseende. Skillnaden mellan brotts- och kontrollgrupp var också märkbar i skolmiljön med sämre anpassning intellektuellt, kamratmässigt och disciplinärt bland brottsfallen. I större utsträckning än kontrollfallen tycktes lagöverträdarna vara utan kontroll av sina målsmän under fritiden och ägna sig åt sysselsättningar och vanor som kunde innebära risker för asocialt beteende. Trots vissa kamratsvårigheter tillbragte brottsfallen mer än kontrollfallen sin fritid i samvaro med kamrater. Därtill var brottsfallens kamrater mer asocialt inriktade än kontrollfallens kamrater. Såväl skalltraumata som andra former av kroppsligt trauma tycktes ha förekommit oftare bland lagöverträdarna, men i somatiskt-medicinskt avseende förelåg eljest inte några mer anmärkningsvärda skillnader mellan grupperna. De psykologiska och psykiatriska faktorerna gav större gruppdiffereenser med högre frekvenser inom brottsgruppen av psykiska störningar och funktionsbrister. En del av dessa kunde betecknas som miljöskador, andra som utslag av mer konstitutionella insufficiensdrag hos personligheten. Skillnaderna, som framträdde både i djupt liggande psykologiska mekanismer och i yttre beteenden, reaktioner och attityder, berörde flertalet av de emotionella, intellektuella och sociala funktioner, som brukar anses vara av betydelse för den allmänna anpassningsförmågan. Gravare psykiska rubbningar var sällsynta hos de undersökta fallen, men symptom på psykiska störningar förekom ganska ofta i brottsgruppen, vilken även på andra områden än kriminalitetens visade högre grad av asocialitet än kontrollgruppen. Lagöverträdelserna föreföll vara ett symptom bland många andra

på mer generella anpassningssvårigheter, som yttrade sig i hem, i skola och under fritid. De samlade resultaten av provundersökningen tydde sålunda på att lagöverträdelser och asocialitet vid tidig ålder sammanhänge med en mångfald olika personlighetsfaktorer och yttre förhållanden.

Redovisningen av debutbrottssituationen som ges i rapporten grundar sig på den socialpsykologiska intervjun med de 150 pojkarna i huvudundersökningens brottsgrupp. Det registrerade förstagångsbrottet var enligt pojkarnas egna uppgifter inte i något enda fall det första, men pojkarnas tidigare kriminalitet var mycket varierande. Vanligen utfördes brottet av ett lag på 2-3 pojkar, och endast cirka 15 procent av pojkarna begick brott ensamma. Flertalet brott förövades på dagen, d. v. s. före klockan 8 på kvällen. Brott efter detta klockslag bestod framför allt av inbrott och utfördes i regel av äldre pojkar. Av de 150 intervjuade hade bara fyra varit alkoholpåverkade vid brottstillfället. I fråga om upptäckt framgick, att 40 procent hade tagits på bar gärning och att i 25 procent av fallen upptäckten skett först mer än en vecka efter brottstillfället, i några av dessa fall mer än en månad efter brottet. De flesta brotten speglade omognad och oförmåga att kontrollera impulser och önskningsar. Omkring 60 procent av brotten var av impulsiv karaktär. Halva antalet pojkar hade inte räknat med eller ej alls reflekterat över risken för upptäckt utan handlat utan tanke på följderna. Den andra hälften visade sig emellertid ha gjort en avvägning mellan sitt begär och upptäcktsrisken och ha funnit det värt risken att komma över åtrådd egendom. Risken för upptäckt tycktes genomgående bland pojkarna anses vara liten. Liksom i provundersökningen befanns föräldrarnas kontroll över pojkarnas fritid och kamrater låg och otillräcklig. Internaliserad kontroll i form av samvets- och ångerkänslor efter brottet var svag hos många pojkar och det var först efter upptäckt som de blev rädda och ångerköpta. Intressant var föräldrarnas reaktion, när brottet uppläckts. Den var ofta stark med tårar, förmaningar och i en del fall åga. De mest belastade pojkarnas föräldrar reagerade antingen likgiltigt eller med fysisk åga. Övriga föräldrar brukade i regel låta saken stanna vid allvarliga tillsägelser. De undersökta pojkarnas kamrater var i många fall brottsligt belastade och polisingripanden i kamratkretsen vanliga. Man kunde konstatera ett klart samband mellan en pojkes självdeklarerade brottslighet och den bästa vännens, gruppens eller den yttre kamratkretsens brottsliga belastning. En mindre brottsligt belastad pojke visade sig vara mera förtegen om brottet inför kamraterna, utsattes inte sällan för moraliskt klander av kamrater, som fått reda på vad han gjort, och räknade själv med kraftig påföljd vid upptäckt. De mera belastade pojkarna däremot ta-

lade öppet om gärningen i kamratkretsen, som accepterade brott och i förekommande fall beklagade upptäckt. De kriminellt mest belastade underskattade också regelmässigt påföljden av brottet och räknade på sin höjd med någon form av prickning. Nästan alla 150 pojkar var beslutade att inte begå flera brott. Några var osäkra och denna osäkerhet var vanligast bland de mest belastade.

Av follow-up-studien redovisas i rapporten brott som före 18 års ålder begåtts av samtliga 700 pojkar i undersökningsmaterialet, d. v. s. återfall efter brottsdebuten av både intensiv- och extensivundersökta pojkar i brottsgruppen och av pojkar i den särskilda observationsgruppen samt brott, till vilka pojkar i kontrollgruppen hemfallit efter uttagning till intensivundersökning eller såsom skuggfall. Brotten har värderats i svårighetsgrad med tillämpning av en 3-gradig skala, på vilken angetts 1 för böter, 2 för fängelse och 3 för fängelse, lägst sex månader, som minsta påföljd inom strafflatituden för brottet. Av studien framgick, att brotten av svårighetsgrad 2, t. ex. vanlig stöld, tillgrepp av fortskaffningsmedel m. m., var mest frekventa bland återfallsbrotten i brottsgruppen och i den särskilda observationsgruppen samt bland de brott som kontrollfallen i provundersökningen begått under uppföljningsperioden. Brott av kontrollpojkar i huvudundersökningen fördelade sig mera jämnt på de tre svårighetsgraderna. Antalet brott av kontrollfall var emellertid i både prov- och huvudundersökningen så litet, att resultatet av follow-up-studien knappast kan läggas till grund för några generellt giltiga slutsatser beträffande svårighetsgraden av registrerade brott i denna grupp. Före 18 års ålder hade drygt 60 procent av intensivundersökta pojkar och skuggor i brottsgruppen återfallit i brott, och pojkar i den särskilda observationsgruppen hade trots genomsnittligt mindre kriminell belastning vid uttagningen återfallit till nära 50 procent. Att undersökta pojkar och skuggor i kontrollgruppen var väsentligt mindre kriminellt belastade, framgick av det förehållandet, att endast omkring 15 procent begått registrerat brott under uppföljningsperioden. Huruvida själva undersökningsförfarandet haft en behandlingseffekt är tveksamt. En sådan kan visserligen spåras, om man jämför intensivundersökta pojkar och skuggor i provundersökningens brottsgrupp. På detta material visade skuggorna procentuellt flera återfall under de tre första åren efter brottsdebuten, medan återfallsfrekvensen senare var ungefär lika stor för intensivundersökta pojkar och skuggfall. Differensen mellan de båda kategorierna blev inte belagd i huvudundersökningen, som grundade sig på ett större material.

Den nu genomförda klientelundersökningen är såsom framgår av den lämnade redogörelsen närmast en sådan jämförande un-

dersökning av kriminellt och icke kriminellt klientel som bl. a. föreslogs i den berörda sakkunnigpromemorian år 1955. De betänkligheter och den kritik mot undersökningsformen som framfördes under promemorians remissbehandling har självfallet beaktas av den sittande sakkunnigkommittén. En undersökning av denna typ innebär ofrånkomligt ett ingrepp i explorandernas personliga integritet. Problemet har emellertid lösts på så sätt, att ingen pojke mot egen eller föräldrarnas vilja uttagits till undersökningen, och det bör anmärkas, att de fall i vilka medverkan vägrats varit mycket få. När det gäller undersökningens organisation, en kommitté som projektledare för ett antal självständiga forskare, är erfarenheterna av arbetsformen övervägande goda. Det skall inte förnekas, att föret var trögt i portgången. Bl. a. förelåg vissa terminologiska svårigheter i samarbetet mellan medverkande representanter för olika vetenskapliga discipliner, och det var väl inte helt utan att stundom problem skapades till lösningar i stället för tvärtom. Både sakkunnigkommittén, vars majoritet har mångårig erfarenhet av forskning vid universitetsinstitutioner, och forskarlaget, som genom åren på ett undantag när haft oförändrad personsammansättning, har gång efter annan gett uttryck åt övertygelsen, att tvärvetenskaplig forskning av detta slag inte skulle kunnat bedrivas genom samverkan av ett antal institutioner utan betydligt större friktioner och flera komplikationer än dem klientelundersökningen ställts inför. Någon har skämtsamt sagt, att tvärvetenskaplig forskning är att sätta sig på tvären. En viss sanning kan kanske ligga i påståendet. Den arbetsorganisation som prövats i 1956 års klientelundersökning synes i varje fall inte ha varit mindre effektiv än den som tillämpas vid universitetsinstitutioner när det gäller samarbete mellan olika vetenskaper i ett gemensamt projekt, i detta fall grundforskning rörande orsaksfaktorer till brott.

När redovisningen av klientelundersökningens arbete slutförts om något år, kommer svensk kriminologisk forskning att ha tillfört ett betydelsefullt bidrag till kunskapen om ungas brott och brottsteknik, om fysiska och psykiska egenskaper hos unga lagöverträdare, om faktorer och krafter som driver unga människor till kriminalitet, om samspelet mellan dessa faktorer och krafter och om unga kriminellas framtida beteende i avseende på brottslighet och likvärdiga handlingsmönster. Det nu under många år och för stora kostnader samlade undersökningsmaterialet är av stort värde för de inom justitiedepartementet pågående försöken med automatisk databehandling av kriminalitetsprognoser och för departementets stora behandlingsforskningsprojekt som är under utförande. Men framför allt kommer materialet att utgöra ett värdefullt grundstoff för både kriminologisk och annan sam-

hällsvetenskaplig forskning, vilken förr eller senare torde få intensifieras, om man skall komma till rätta med kriminalitetsproblemet som växer med varje dag och som angår varje medborgare.

Kommittén består av justitierådet Per Bergsten, ordf., professor Sven Ahnsjö, fil. lic. Dick Blomberg, professorerna Gösta Carlsson, Bo Gerle och Torsten Husén, chefläkaren docenten Gustav Jonsson och professor Sten Malmquist med artikelförfattaren som sekreterare.

Experter ansvariga för forskningsarbetet är fil. lic.:na Kristina Humble, Birgitta Olofsson och Gitte Settergren-Carlsson. Sådana experter var också till den 1 maj 1969 fil. lic. Kerstin Elmhorn och till den 1 april 1971 byrådirektören Iba Svahn.

Olle Hellberg